

DEVELOPING MUSICAL SKILLS IN ORGAN PLAYING THROUGH A CZECH ORGAN METHOD *ŠKOLA NA VARHANY*

ROZVÍJANIE ZRUČNOSTÍ V HRE NA ORGANE PROSTREDNÍCTVOM ČESKEJ UČEBNICE *ŠKOLA NA VARHANY*

Mgr. Alžbeta Popad'áková

Katedra hudby, Katolícka univerzita v Ružomberku, Slovensko

ABSTRACT

The paper deals with the organ method *Škola na varhany* with the subtitle for teacher training institutes from 1907. Its authors are Czech music teachers – Ferdinand Bachtík and Stanislav Jiránek. The organ method dates from the period when the organ was also taught at teacher training institutes in the Czech Republic. In the text we present the content of the textbook, its analysis and the elements that were dominant for the then organ practice.

Key words: Didactic organ literature, teacher's institute, organ school

ABSTRAKT

Príspevok sa zaoberá organovou učebnicou *Škola na varhany* s uvedeným podtitulom *pro ústavy učitelské* z roku 1907. Jej autormi sú českí pedagógovia hudby – Ferdinand Bachtík a Stanislav Jiránek. Organová škola pochádza z obdobia, kedy sa organ v Českej republike vyučoval aj na učiteľských ústavoch. V texte približujeme obsah učebnice, jej analýzu i prvky, ktoré boli dominantné pre vtedajšiu organovú prax.

Kľúčové slová: Didaktická organová literatúra, učiteľský ústav, organová škola

ÚVOD

„Nezastupiteľné miesto v učebných plánoch a v celom vzdelávacom procese organistu má Organová škola. Každé cvičenie Organovej školy prináša návod na riešenie dôležitého technického problému, preto netreba podceňovať jeho zdanlivú menšiu technickú náročnosť.“ (Dzemjanová, 2013, s. 147)

Práca s organovou školou so začiatočníkmi by nemala chýbať v triede pedagóga – organistu. Čím je väčšia možnosť výberu organových škôl, tým bohatšia škála prístupov, spôsobov a cvičení sa nám ponúka. O dôležitosti používania organovej školy svedčia aj slovenskí pedagógovia pôsobiaci na základných umeleckých školách, ktorí s organovými školami pracujú.¹ Už menej častá je práca so starými, historickými prameňmi, ktoré vznikali na prelome 19. a 20. storočia, v tomto prípade od českých hudobných pedagógov². Záležalo im na vzdelaní študentov, preto sa stávali autormi didaktických materiálov, aj pre hru na organe.

Aby pedagóg mohol poskytnúť kvalitné vzdelanie, je potrebné splniť základnú podmienku. Na hodinách používať kvalitne spracovaný materiál, ktorý bude slúžiť pre rozvoj

¹ Dvadsať pedagógov používa vo svojej praxi so začiatočníkmi 12 rôznych organových škôl. (Odpovede máme k dispozícii z výskumu realizovaného v období september – november 2020).

² Napr. František Zdeněk Skuherský, Josef Cyril Sychra, Vojtěch Říhovský, Josef Förster.

žiaka a napomáhať napredovaniu. Príkladom didaktického materiálu je dielo *Škola na varhany* Ferdinanda Bachtíka a Stanislava Jiráka. Obidvaja pedagógovia pochádzajú z prostredia učiteľských ústavov, kde poznali podmienky a úroveň študentov, a pravdepodobne to bolo dôvodom a podnetom pre vznik hudobnej „praktickej“ učebnice.

SITUÁCIA ČESKÉHO HUDBNÉHO ŠKOLSTVA A PODMIENKY PRE ŠTÚDIUM HRY NA ORGANE V 19. STOROČÍ

Priestor pre vzdelávanie bol v Čechách vytvorený, podobne ako u nás, aj na učiteľských ústavoch. Kľúčové „hudobné inštitúcie“ v našej susednej krajine boli: Varhanická škola v Prahe a Brne a Pražské konzervatórium.

Zameraním sa na 19. storočie nemôžeme vynechať chronologicky prvú a výlučne hudobnú inštitúciu – Pražské konzervatórium, ktorej vznik sa datuje v roku 1808. Poslaním školy v jej začiatkoch bolo vychovávať orchestrálnych hudobníkov. K zmene došlo až v roku 1890, kedy sa vyučovanie rozšírilo aj o ďalšie hudobné nástroje, medzi ktorými bol aj organ. V Európe sa radí Pražské konzervatórium k najstarším.

Ďalšou dôležitou vzdelávacou inštitúciou pri výchove budúcich pedagógov hudby a organistov bola Varhanická škola v Prahe³. Vznikla v roku 1830 a pri jej zrode stál *Spolek pro pěstování hudby církevní v Čechách*⁴. Výsledky zo štúdia na Varhanickej škole boli viditeľné, „...protože hrála důležitou roli ve výchově teoreticky i prakticky dobře připraveného českého učitelstva. Mnozí její odchovanci byli jistě nejdříve chrámovými varhaníky, ale postupem času byli více známi jako dobří hudební pedagogové na literních školách.“ (Gregor, Sedlický, 1973, s. 32). Pedagógovia pražskej varhanickej školy sa stále rozvíjali vo svojom odbore a poskytovali žiakom kvalitné vzdelávanie. „*Varhanická škola se stala východiskem novodobé české hudobní pedagogiky teoretické.*“ (Gregor, Sedlický, 1973, s. 32). Kľúčovým momentom bol rok 1890, kedy došlo k spojeniu Varhanickej školy a Pražského konzervatória.

Ďalším krokom vo vývoji školstva bolo schválenie súkromných učiteľov hudby a vedenie vlastných hudobných škôl od roku 1850. Vznikali súkromné hudobné školy a ústavy – nemecké a české. Štatistika z roku 1861 podáva obraz o fungovaní súkromných hudobných ústavov. Študenti mali k dispozícii 40 škôl v Čechách a na Morave (z toho 17 bolo v Prahe) (Gregor, Sedlický, 1973).

Rozvoj učiteľských ústavov nastáva po roku 1869. Základným ríšskym zákonom bol do praxe uvedený predmet Hudba, ktorý okrem spevu a harmónie zahŕňal hru na husliach a organe. V ďalších rokoch pribúdali zmeny, napríklad v roku 1874 sa husle stali obligátnym nástrojom (Gregor, Sedlický, 1973).

Ďalšou hudobnou inštitúciou bola Varhanická škola v Brne, kde sa začalo vyučovať v roku 1882. Vzorom pre fungovanie procesu výučby bola pražská Varhanická škola⁵. Riaditeľom školy bol Leoš Janáček, ktorý neustále rozširoval a prinášal nové možnosti do výučby. Škola sa stala hudobným učilišťom osobitého typu (vyučoval sa organ, klavír, husle, spev, teoretické vzdelanie, príprava ku skladateľskej práci, neskôr dychové nástroje, zborový

³ Jednoročná, neskôr dvojročná.

⁴ Spolok fungoval od roku 1826 v Prahe a jeho úlohou bola snaha o zvyšovanie a udržiavanie si kvality cirkevnej hudby v Čechách.

⁵ Pôvodne jednoročné štúdium, neskôr sa zmenilo na trojročné.

spev, orchestrálna súhra). V rámci výučby prebiehal i desaťmesačný kurz pre dedinských organistov v malých obciach v rokoch 1905 – 1917 (Černušák, 1963, s. 583).

PROFESORI HUDBY – FERDINAND BACHTÍK A STANISLAV JIRÁNEK

Ferdinand Bachtík (narodený 12. 3. 1865, Jesenný – zomrel 29. 7. 1957, Praha) bol český hudobný pedagóg. Vzdelával sa na učiteľskom ústave v Jičíně, maturoval v roku 1884. Vyučoval na učiteľskom ústave v Mníchově Hradišti a v Prahe. Pôsobil ako zbormajster Kroužku pražského Hlaholu (1896 – 1950). Ako profesor hudobnej výchovy veľmi dbal o kvalitné teoretické vzdelanie. Je autorom troch diel pre učiteľské ústavy: *Stručná náuka o hudbě* (1898)⁶, *Základové harmonie* (1902), *Škola pro varhany* (1907, je spoluautorom so Stanislavom Jiráňkom) (Štědroň, 1963).

Stanislav Jiránek (narodený 23. 10. 1867, Všejanya – zomrel 19. 8. 1934, Praha) bol český hudobný pedagóg a skladateľ. Študoval na učiteľskom ústave v Prahe hru na husliach, klavíri a skladbu v rokoch 1882 – 1886. Ako začínajúci pedagóg sa rozhodol ešte zdokonaľiť v teórii a skladbe u Zdenka Fibicha. Stal sa tiež zbormajstrom zboru Vinohradský Hlahol a založil tu spevácku školu pre deti⁷. Bol nasledovateľom tonálnej metódy Maxa Battkeho, ktorú sa snažil vnášať do svojej praxe. V roku 1918 obsadil funkciu odborného inšpektora hudby a spevu na stredných školách a učiteľských ústavoch. Okrem orchestrálnych a vokálnych diel je autorom aj metodických príručiek a osnov spevu: *Katechismus vyučování zpěvu na školách obecných* (1900)⁸, *Hudební gramatika* (1911, ide o preklad Battkeho diela), *Tonální metoda v praxi na školách* (1931), *Podrobné osnovy zpěvu na školách obec. a měšťan.* (1917), *Zatímní osnovy zpěvu nepovinného pro školy střední* (1922), *Zatímní osnovy zpěvu relativně povin.* (1930), *Osnovy pro učit. ústavy* (1919). Z inštrumentálnych diel skomponoval *Pomněnky* pre klavír (1895) a už vyššie spomínanú *Školu pro varhany* (Štědroň, 1963).

UČEBNICA ŠKOLA NA VARHANY

Prvé vydanie organovej učebnice pochádza z roku 1907 s podtitulom pre učiteľské ústavy. Učebnicu zostavili Ferdinand Bachtík a Stanislav Jiránek. Vydavateľom bol Náklad cisárskeho kráľovského školského knihoskladu v Prahe.

Zdrojovým materiálom pre tento príspevok je učebnica vydaná v roku 2007 ako „přetisk původního vydání“ k stému výročiu prvého vydania organovej školy. V učebnici nedošlo k žiadnym zásahom a zmenám, iba k doplneniu krátkych životopisov autorov organovej školy. Vydavateľom je MUSICA SACRA – Jednota na zvelebení cirkvnej hudby na Moravě. Celkový počet strán organovej školy je 148.

Prvému dielu organovej školy predchádzajú krátke kapitoly:

- *O varhanách* (Autorom teoretickej časti je Ferdinand Bachtík, po nej nasledujú schematické náčrty napr. pneumatického stroja, kuželovej sústavy.)
- *Rejstříkování* (Stanislav Jiránek uvádza možné kombinácie registrov.)

⁶ Pri dielach uvádzame prvý rok vydania.

⁷ Od roku 1910 fungovala pod názvom Spevácka škola umeleckej výchovy.

⁸ Uvádzame prvý rok vydania jednotlivých diel.

- *Životopisné nástiny* (Krátku dvojstranu životopisov 19 skladateľov zostavil Ferdinand Bachtík. Vo vydaní z roku 2007 je redakciou v tejto časti, ako sme už vyššie spomínali, doplnený aj krátky životopis autorov organovej školy – Ferdinanda Bachtíka a Stanislava Jiráňka.)
- *Slovníček* (Obsahuje 202 výrazov, ktoré sú potrebné pre organistov.)

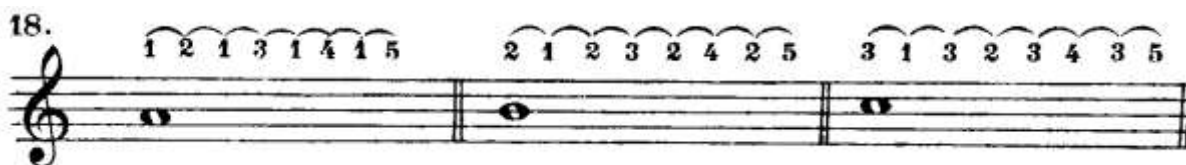
Po krátkom teoretickom úvode nasleduje I. diel s názvom Hra na manuáli (1 – 76)⁹. Tento celok je rozdelený do podkategórií, kde sú zaradené jednotlivé cvičenia. Podkategórie nie sú číslované.

Cvičení jednohlasá střídavě pro pravici a levici. Obsahuje šesť cvičení (1 – 6). Ruka je v jednej polohe, začína dlhšími hodnotami v tónine C dur a rytmicky nenáročným obsahom. Rozsahovo sú cvičenia päť až osem taktové. Pri šiestom cvičení z tejto podkategórie je uvedený autor A. G. Ritter (Škola pro varhany).

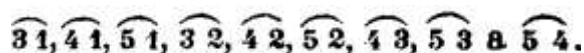
Rozpínání prstů a stahování ruky (7 – 16). Opäť sú tu zaradené nenárodné cvičenia, kde nie sú už iba sekundové postupy, ale i väčšie intervaly s vypísaným prstokladom.

Podkládání palce. Táto podkategória je vysvetlená poznámkou, že podkladanie palca je potrebné cvičiť hraním stupníc. Nie je tu žiadny notový zápis.

Výměna prstů tichá a hlasitá (18 – 23). V cvičeniach a neskôr aj v krátkych prednesoch je tichá výmena značená oblúčkikom nad prstokladom. Obsahom podkategórie sú cvičenia zamerané na tichú výmenu najskôr na celých notách (obr. 1), postupne prechádzajú autori na stupnicu C dur s tichou výmenou prstov 2 1 a 1 2 a ďalšími obmenami (obr.2).

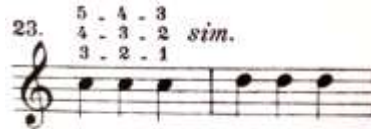
Obr. 1 Cvičenie č. 18. Počas trvania celej noty je potrebné uskutočniť tichú výmenu s vyššie uvedeným prstokladom na tónoch a, h, c². (zdroj: *Škola na varhany* F. Bachtíka a S. Jiráňka)

Obr. 2 Cvičenie č. 22. Realizovať tichú výmenu na stupnici C dur s uvedeným prstokladom. (zdroj: *Škola na varhany* F. Bachtíka a S. Jiráňka)

⁹ V zátvorke uvádzame čísla cvičení.

Hlasná výmena sa nachádza v poslednom cvičení 23 tejto podkategórie (obr. 3), kde sa nachádzajú ďalšie možnosti prstokladu. Ide o hru opakovaných tónov, striedanie troch alebo štyroch výškovo rovnakých štvrt'ových nôt s vrchnou alebo spodnou sekundou v obidvoch kľúčoch.

Obr. 3 Ukážka cvičenia č. 23. Výmena troch prstov na jednom tóne v pravej a ľavej ruke s krátkou pauzou, počas ktorej sa realizuje výmena prstokladu. (zdroj: *Škola na varhany* F. Bachtíka a S. Jiráka)

Cvičení dvojhlasá. (Nehybná poloha ruky) (24 – 27). Sú tu vložené iba tri cvičenia, ktoré využívajú kvintu z danej stupnice (C dur, G, dur, D dur a c mol) a sú zamerané a písané pre nemenný postoj ruky, aby sa dodržala „nehybnosť ruky.“

Posouvání (28 – 35). Cvičenia (jedno až dvojriadkové) sú zoradené v začiatkoch s dlhšími rytmickými hodnotami. Ďalšie cvičenia, 33 až 35 obsahujú osminové noty, väčší rozsah a podkategória je zakončená Kánonom (35) Ferdinanda Bachtíka. Dominujú stupnice s béčkom a dvomi križikmi.¹⁰

Cvičení dvojhlasá střídavě pro pravici a levici (36 – 47). Podkategória začína terciami s tichou výmenou pre pravú ruku a ľavú ruku (36 a 37) v polových hodnotách, pokračuje sextami v nezmenených hodnotách (38 a 39). Notový text sa postupne zhusťuje a študent má možnosť sústrediť sa a precvičovať hru legata vždy iba v jednej ruke.¹¹

Obr. 4 Ukážka cvičenia č. 44. Dvojhlasné cvičenie je písané pre pravú ruku. Autorom je Ferdinand Bachtík. (zdroj: *Škola na varhany* F. Bachtíka a S. Jiráka)

Cvičení trojhlasá (48 – 55). S pribúdajúcimi hlasmi stúpa aj náročnosť cvičení, viazanie hlasov a dodržanie legata je komplikovanejšie. Cvičenia nie sú obsahovo rozsiahle, iba sú zamerané na upevňovanie polyfónie.

Výpomoc rukou (56 – 60). Ide o vyznačené miesto v notách grafickou značkou (obr. 5), kde notu zapísanú v prvom riadku husľového kľúča by mala zahrať pravá ruka, ale kvôli plynulosti hry a legatu notu prevezme ľavá ruka. Rovnaký princíp platí aj pre noty v basovom kľúči s pomocou pravej ruky.

¹⁰ Inicialy autora F. B. sú uvedené prvýkrát pri cvičení 32.

¹¹ Inicialy spoluautora S. J. prvýkrát nachádzame pri čísle 41.

Obr. 5 Ukážka cvičenia č. 60. V druhom takte notu h (aj keď je zapísaná v prvom riadku pre pravú ruku) zahrá ľavá ruka spolu s notou e podľa vyznačenej značky. (zdroj: *Škola na varhany* F. Bachtíka a S. Jiráňka)

Cvičení čtyřhlasá (61 – 76). Sú najrozsiahlejšou podkategóriou, pretože obsahujú 14 cvičení. Niektoré z cvičení majú aj tempové označenie, ktoré už naznačujú charakter skladby. Žiak má priestor pre spájanie vedomostí získaných z predchádzajúcich cvičení. Ide o malý súhrn a osvojenie si špecifických prvkov organovej hry na manuáli.

Po manuálovej časti sa nachádza celok *Hraní na pedále* (77 – 158): Podkategória A.) *Hraní špičkou – pravou a levou* (77 – 104) má dve časti, kde autori hneď uvádzajú aj grafické značenie pre pedál (obr. 5).

(p ^ | ^)

Obr. 5 Značka pre špičku pravej a ľavej nohy. (zdroj: *Škola na varhany* F. Bachtíka a S. Jiráňka)

Štyri cvičenia sú zamerané výlučne na pedál, hneď potom od č. 81 – 84 sa prechádza na spájanie ľavej ruky v basovom kľúči s pedálom, prevažne v celých alebo polových hodnotách. Cvičenie 85 a 86 je zapísané v dvoch notových osnovách a pedál nie je samostatne vypísaný. V ďalších cvičeniach (89 – 104) už nie je vyznačená aplikatúra a pedál je uvedený skratkou Ped. alebo c. P. Schéma cvičení tejto časti je postavená na upevnení samostatného pedálu, ľavej ruky s pedálom, až potom nasledujú štvorhly, kde spodný hlas patrí pedálu.

V rámci celku *hra špičkou* autori riešia ešte ďalšie špecifiká organovej hry:

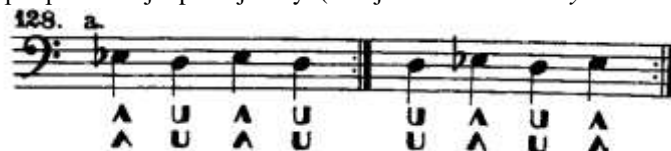
B. *Překládání a podkládání* (105 – 116).

C. *Výměna hlasitá a tichá* (117 – 127).

Podkategória *Hraní špičkou a patou* (128 – 146). Zahŕňa náročnejšie cvičenia, ktoré slúžia k upevneniu pedálovej hry a používaniu nielen päty (obr. 6), ale i špičky pravej a ľavej nohy. Cvičenia nie sú rozsiahle, jedno až dvojriadkové (obr. 7).

Levá pata U , pravá U ;

Obr. 6 Značka pre pätu ľavej a pravej nohy. (zdroj: *Škola na varhany* F. Bachtíka a S. Jiráňka)

Obr. 7 Ukážka cvičenia č. 128. Cvičenie sa má realizovať dvoma spôsobmi. Začínáme špičkou pravej a následne pri opakovaní špičkou ľavej nohy. V druhom takte začíname pätou najskôr pravej a po nej ľavej nohy. (zdroj: *Škola na varhany* F. Bachtíka a S. Jiráňka)

Posledná podkategória *Hraní okraji chodidel* (147 – 158).

Grafické značenie pre hru okrajom chodidiel: ()

Tento spôsob hry je vypísaný zväčša pre hru na čiernych klávesoch. V súčasnej organovej terminológii tento spôsob hry označujeme ako glissando z čierneho na čierny kláves (Dzemjanová, 2013). Príkladom na hru oktáv v pedáli je cvičenie 158.

Ďalšiu časť učebnice tvoria tieto pomerne rozsiahle celky:

II. diel s názvom *Přede hry a do hry* je rozdelený na štyri menšie časti:

- A) *Přede hry a do hry v tóninách cirkvených* (12)¹².
- B) *Krátká praeludia v tóninách tvrdých a mäkkých* (74).
- C) *Chorály* (10).
- D) *Přede hry v toninách tvrdých a mäkkých* (22).

III. diel *Dodatek* obsahuje prelúdiá, fughetty a fúgy starých českých majstrov (F. V. Brixl, J. K. Kuchař, J. F. Seger, J. Zach, B. M. Černohorský, K. Kopřiva).

PRÍNOS ORGANOVEJ ŠKOLY PRE SÚČASNÚ ORGANOVOU PRAX

Skúmaná organová škola je prínosná vďaka nasledujúcim pozitívnym prvkom:

- Vyznačený prstoklad vo väčšine cvičení.
- Cvičenia sú zaradené a rozdelené do jednotlivých podkategórií.
- Organová škola sa začína hrou na manuáli, až potom nasleduje pedálová časť.
- Obsahuje prelúdiá, predohry a do hry, ktoré sa dajú využiť v kantorskej praxi (II. a III. diel organovej školy).
- Náročnosť cvičení je rozdelená rovnomerne.
- V učebnici sa nachádzajú prednesové organové skladby. Žiak po štúdiu jednotlivých špecifik môže hneď prechádzať k naštudovaniu krátkych prednesov.

Na druhej strane, vnímame tu aj isté nedostatky:

- V niektorých cvičeniach je potrebné vypracovať detailnejší prstoklad.
- Objavujú sa aj cvičenia s ťažšou realizáciou legáta v manuálovej hre (napr. kvôli väčšiemu rozsahu).
- Zo špecifik organovej hry sa autori zameriavajú predovšetkým na tichú výmenu.
- Pedál nie je vypísaný samostatne, autori nepoužívajú sústavu troch osnov.

ZÁVER

Staré organové školy sú na periférii dostupnej literatúry. Pochádzajú častokrát z obdobia, kedy sa vyučovalo predovšetkým na učiteľských ústavoch. Učebnica *Škola navarhany* predstavuje hodnotné dielo, ktoré je logicky usporiadané. Výber cvičení prináša a usporadúva špecifiká organovej hry do jedného celku, potrebné pre vtedajšiu prax. Požiadavky na študenta obsiahnuté v učebnici nesú odlišnosti v porovnaní s dnešným vyučovaním hry na organe, ale budujú dobrý základ pre kvalitnú organovú hru u začiatočníkov.

¹² V zátvorkách je uvedený počet skladiel.

BIBLIOGRAFIA

1. Bachtík, F. – Jiránek, S. (2007). *Škola hry na varhany*. [hudobnina]. Brno: MUSICA SACRA.
2. Černušák, G. (1963). Jednota na zvelebení církevní hudby na Moravě. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Praha: SHV, svazek první A – L.
3. Dzemjanová, E. (2013). *Metodika hry na organe*. Košice: C-PRESS.
4. Gregor, V. – Sedlický, T. (1973). *Dějiny hudební výchovy v českých zemích a na Slovensku*. Praha: Supraphon.
5. Štědroň, B. (1963). Ferdinand Bachtík. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Praha: SHV, svazek první A – L.
6. Štědroň, B. (1963). Stanislav Jiránek. In: *Československý hudební slovník osob a institucí*. Praha: SHV, svazek první A – L.

Elektronické dokumenty

1. Jednota pro zvelebení hudby v Čechách. 2021. *Založení původní Jednoty pro zvelebení hudby v Čechách*. [online]. 2021, [cit. 2021-08-19]. Dostupné na internete: <https://jzhc.cz/historie>.
2. Pražská konzervatoř. 2021. *Historie*. [online]. 2021, [cit. 2021-08-20]. Dostupné na internete: <https://prazskakonzervator.cz/historie/>.
3. Český hudební slovník osob a institucí. *Spolek pro pěstování hudby církevní v Čechách*. [online]. 2021, [cit. 2021-08-20]. Dostupné na internete: https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=5921.

Contact

Mgr. Alžbeta Popadřáková

Katedra hudby, Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta

alzbeta.popadakova995@edu.ku.sk

školiťel': doc. PaedDr. Mgr. art. Zuzana Zahradníková, PhD.